

ПОБУТОВІ КОМУНИ В МІСТАХ УКРАЇНИ В 1920-х роках

У статті аналізуються товариства робітничої молоді та студентів України в 1920-х роках.

Ключові слова: побут, студенти, молодь, міське населення.

В сучасній літературі інтерес до тоталітаризму, як до певної патології, продовжує зростати, що зумовлено масштабністю утопічних проєктів цих режимів. Кожен із них намагався створити новий тип людей позбавлених звичної моралі, нечутливих до переживань інших, колективіста, слухняного виконавця. Ми пам'ятаємо, що на практиці це прагнення призвело до найбільших катастроф ХХ століття: голокосту, голодомору 1932 – 1933 років, війни. В гонитві за своїми ж туманними гаслами, більшовики намагалися створити людину майбутнього із існуючого "матеріалу" в найкоротший термін. Перевернутий світ, що постав після більшовицького перевороту 1917 р., засліпив багатьох, особливо серед молоді. Примарне майбутнє начебто ставало все ближче з кожним днем. І на шляху до цього "пролетарського раю" з'являлися перші "передвісники нового суспільства" які не бажали чекати, а хотіли жити в комунізмі вже зараз. Однак реальне буденне середовище було збудоване зовсім за іншими принципами.

Історія побуту як складова історії повсякденності розглядається досить короткий час – починаючи з кінця 1990-х років. Детальніше історіографія питання висвітлена в працях О.Коляструк, О.Удода, Г.Васильчука та інші¹. Більшість дослідників цієї проблеми стверджують, що у вітчизняній історіографії повсякденне життя ХХ ст. досліджено недостатньо. Варто зазначити, що окремого дослідження побутових експериментів більшовиків цього періоду взагалі немає.

Трудність при розробці цієї теми полягає у специфічній джерельній базі. Офіційні документи майже нічого не зможуть нам розповісти про щоденні турботи людини. Фіксуються в пресі або в документах органів влади лише особливі екстраординарні випадки. Однак бувають і виключення, як наприклад, документи обстеження побутових комун міста Києва. Ці матеріали, на яких і буде побудоване наше дослідження, зберігаються в Державному архіві міста Києва.

Утопічні проєкти створення нового побуту вплинули на революційну молодь не менше ніж гасла світової революції та диктатури пролетаріату. Культурна революція, згідно більшовицьких планів, мала остаточно звільнити людину. Вважалося, що революція соціальна знищила економічне рабство, а революція культурна покінчить із рабством домашнім.

Серед міської молоді ідея комунального співжиття викликала певне захоплення. Матеріальний стан студентства 20-х років та їх житлово-побутові умови добре описані у сучасній історичній літературі. В умовах злиденного виживання ідеї взаємодопомоги знаходили благодатний ґрунт серед міської молоді. В Ленінграді група молодих людей кількістю 26 чоловік, усупільнила усі свої доходи, реалізувавши гасло Ф.Енгельса – "від кожного по можливостям, кожному за потребами". Із спільного бюджету купували усім членам комуни одяг, взуття, спільно виховували дітей. На видноті стояла банка із грошима з якої кожен міг узяти скільки йому було потрібно на дрібні витрати².

Швидше за все, такі об'єднання виникали у великих містах України, де існували навчальні заклади, багато було студентської молоді, моральний клімат був більш вільний. В Одесі існувала студентська комуна яка створила безкоштовну їдальню, пральню та майстерню для лагодження одягу й взуття для своїх членів. Кожен комунар мав відпрацювати для спільної користі в цих закладах. Однак такий експеримент проіснував не довго. Схожа форма взаємодопомоги була і у харківських студентів. В. Прилуцький пише, що в гуртожитках Харкова студентська молодь самотужки купувала у складчину харчі, примуси, чайники та готували їжу – виходило смачно та дешевше ніж в їдальні³.

О. Удод розповідає про життя молодіжної комсомольської комуну, що існувала у Катеринославі: "...особливо відомою була губкомівська комсомольська комуну яка розміщувалася у п'яти кімнатах колишнього будинку Андрієвського на розі вулиць Козачої і Садової. В одній жили хлопці, в іншій дівчата, дві займали сімейні пари. Була й спільна кімната, де обідали разом, проводили вечори у відчайдушних дискусіях. Всі злиденні харчі йшли у спільний казан"⁴. Як стверджує автор, такі комуну існували також і на робітничих околицях Катеринослава: на Амурі, Кайдаках, Чечелівці⁵.

За вказівками Держплану СРСР та Інституту методів шкільної роботи та за підтримки газети "Комсомольская правда" на початку 1931 р. було проведено обстеження побутових комун в містах України. Матеріали цього обстеження зберігаються в Державному архіві м. Києва (Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 36).

Під час обстеження житлово-побутових комун міста Києва вдалося виявити усього лише шість. Їх можливо було й більше, особливо у середовищі молодих робітників, але тенденція до поступового скорочення комун як способу формування нових побутових відносин була помітною вже на рубежі 1920 – 30-х років. Але головне це те, що незважаючи на формальні елементи у цьому анкетуванні, ми маємо унікальне джерело в якому представлений стиль життя в умовах скупченості, що було характерним середовищем існування городян на зламі 1920 – 1930-х років. Для обстеження цих нових побутових утворень було розроблено спеціальну анкету (на жаль її авторство невідоме) в якій було виділено кілька розділів: житлові умови, меблі, харчування, спільні грошові витрати, бюджет, розподіл праці, конфлікти тощо. Анкетування проводилося анонімно.

Першою була обстежена комуну по вулиці Фролівській 7, в якій мешкало семеро молодих чоловіків у віці від 16 до 23 років. Усі із майже рівною середньою заробітною платою. Серед мешканців було кілька комсомольців та один член партії. Незважаючи на голосну назву – комуну, насправді, це було цілком ситуативне співмешкання. Ніяких органів – комісій, керівництва, загальних зборів не існувало. Навіть уставу не було у цієї комуну. Зберігалася виключно номінальна посада завгоспа, адже спільного господарства вони не вели. Із усуспільненого побуту було чергування по рубанню дров. Усю побутову роботу, як от прибирання у кімнаті та прання білизни здійснювала наймана стороння робітниця. Харчувалися члени комуну не вдома, відповідно їжу не готували та не зберігали. Вдома мали лише легку вечерю та чай. Харчувалися переважно за рахунок талонів на обіди, що отримували у себе на виробництві, а також із робітничого пайка кожен окремо. Продуктів, яких не вистачало – жири, молоко, цукор, чай докуповували на вільному ринку.

Відповідно не існувало й усуспільненого бюджету. Спільні витрати включали тільки оплату квартири та працю хатньої робітниці. Усі члени цього помешкання мали порівну внести кошти на оплату цих спільних витрат не залежно від рівня заробітку. Спільні витрати також становили проведення радіо, що було віднесено до розряду задоволення культурних потреб. Серед колективних розваг саме радіо стало найдорожчою разовою акцією. Крім того, виписували одну газету. Інші види розваг майже не практикувалися – за 3 місяці було усього 3 відвідування театрів і 2 походи в кіно та один на концерт.

Виходячи із специфічного характеру мешканців цієї комуну ми бачимо і цілком спартанський внутрішній вигляд їхнього мешкання. Оскільки усе населення кімнати складалося із молодих, неодружених чоловіків, відповідно вони майже не мали меблів й обходилися мінімальною кількістю побутових речей. "Приміщення колективу складається із однієї кімнати досить просторої (53 м²). Що стосується порядку то не можна сказати, що він ідеальний але порівняно чисто. Умеблювання складається з 2 металевих ліжок (1 з яких є приватною власністю одного з комунарів) 5 розкладачок, 1 великого столу й двох великих лавок. Є шафа для одягу, для продуктів окремого місця немає, оскільки продукти купують тільки у тій кількості скільки необхідно для їжі. На стінах висять портрети революційних діячів, листівки та кілька невеликих картин"⁶.

Інший приклад, майже реалізованої утопії про комунарський рай була невелика виробнича побутова комуну "Нова молодь" на території містечка Буча під Києвом при цегельному заводі. Це була змішана комуну членами якої були 11 дівчат та 4 хлопців. Усі молоді робітники у віці від 16 до 23 років були неодружені. Із досить мізерним заробітком в межах 50 крб.

Мешкали вони у легкому, каркасно-щитовому будиночку на території заводу, без вигод, але з електрикою та пічним опаленням. В окремій кімнаті більш як 60 метрів проживали жінки, де проживали чоловіки не вказується. Для того, щоб покращити свої побутові умови комунари усупільнювали весь свій заробіток, що в той час було винятковим випадком. Відповідно вони задовольняли геть усі свої побутові потреби спільно. Із загального бюджету виділяли кошти на утримання житла, на меблі, харчування, одяг, білизну, взуття та культурні потреби. Виявляється, що такі необхідні речі як одяг, взуття, білизна та предмети гігієни купувалися "за потребою та існуванням коштів всередині колективу".

Сам побут також був досить скромним. Молоді дівчата жили в одній кімнаті досить просторій та світлій із 3 вікнами. Із меблів лише 11 ліжок – саморобних збитих із дошок тапчанів на зразок "козлов", 4 табурети та одна невелика лава а також 8 тумб для зберігання дрібних речей та невелика шафа для спецодягу. На стінах кілька плакатів. Значну частку спільних коштів комунарки витрачали на культурні потреби 12%. Ці кошти йшли переважно на відвідування кіно та передплату газет. Харчувалися виключно у їдальнях, за талонами від виробництва. Вдома пили лише чай. Продуктів на вільному ринку не докуповували, що й зрозуміло з такими доходами. Усе життя всередині комуни було регламентовано статутом:

"1. Комунари живуть у двох кімнатах в одній із них жінки в іншій чоловіки.

2. В гуртожитку не дозволено куріння, вживання спиртних напоїв, нецензурщина, голосно розмовляти під час відпочинку.

4. Комунар мусить раз на тиждень відвідувати лазню.

5. Комунари харчуються із одного казана.

7. Комунари коли встають завжди займаються гімнастикою

8. Суворо заборонена серед комунарів статева розбещеність"⁷.

Виявилось, що серед членів цієї комуни не було конфліктів. І головна причина цього майже комунального раю полягала у гомогенному соціальному середовищі. В умовах всезагальної бідності, вікової й статевої рівності механізм повного усупільнення побутових потреб цілком міг спрацювати, правда, невідомо як довго. Адже дівчина, що виходила заміж автоматично вибувала із комуни. Конфліктів між членами цієї комуни не було, хоча були як їх назвав інтерв'юер – угруповання. Цілком логічно, що в такому колективі виникали малі групи зі своїми інтересами, лідерами тощо. Серйозний конфлікт був лише один і той, як згадували самі дівчата, через спробу поділу за соціальною ознакою. Напевне цей так званий поділ виливався у різні побутові практики. Після виключення дівчини із іншим соціальним походженням, як написано в документі – з інтелігенції, конфлікти припинилися⁸.

Але існував й інший тип комунального співжиття, котрий також називали комуною, але в якому ми спостерігаємо риси типової комунальної квартири. Було обстежено побутову комуну, що розміщувалася в будинку № 2 по вулиці 25-го Жовтня у Києві. В ній мешкало 19 осіб, переважно молоді, серед них 7 сімейних пар й одна дитина. За своїм соціальним становищем переважно робітники, лише менше чверті службовці. Однак спостерігаємо більшу диференціацію матеріального забезпечення членів комуни. Заробіток її членів коливався від 50 до 200 крб. Це пояснюється різним соціальним походженням та можливо наявністю жінок, оскільки в той час заробітна плата жінок була меншою ніж у чоловіків.

Сумарний дохід усіх комунарів становив 2,361 крб. із них усупільнено близько 65%. Спільні кошти використовувалися на задоволення побутових потреб членів комуни – плата за приміщення та комунальні послуги, прання білизни, меблі та навіть спільне харчування.

Помешкання було цілком облаштованим. Воно складалося із 16 відокремлених функціональних приміщень – серед них велика кухня, ванна, ватерклозет та 14 спалень. Спальні були досить великими, а сама квартира забезпечена каналізацією, водогонном та електричним освітленням. Існувала також кімната для зборів та культурної роботи – "Червоний куточок".

Оскільки комуна складалася переважно із кваліфікованих робітників, то харчування було цілком задовільне, адже робітники отримували крім продуктів із закритого розподільника додатковий пайок. Високий заробіток дозволяв мешканцям також докуповувати продукти на вільному ринку. Члени комуни харчувалися переважно вдома, готували їжу на спільній кухні тричі на день. Оскільки у всіх був різний графік, то готували та споживали їжу у різний час, тому черг та конфліктів не спостерігалось.

Заробіток мешканців дозволяв їм досить калорійне харчування. Під час анкетування виявилось, що за п'ятиденку середній раціон включав м'ясні блюда на перше двічі, а на друге – тричі. Обід становив суп або борщ, а на друге м'ясні та молочні страви. На вечерю зазвичай були залишки обіду, а на сніданок молочні страви, смажена картопля чай та кава.

Їдальня одночасно виконувала функції культурно-побутового закладу, де збиралися комунари та спільно читали газети, слухали радіо й вели розмови на різні теми. Одночасно, це ж приміщення можна було використовувати й для інших видів побутового обслуговування. В документі не вказується яких саме, але це напевне лагодження одягу, шиття тощо.

Досить насиченим був і відпочинок, що у радянській політизованій транскрипції подавався як культурна робота. Спільні витрати комунари використовували для походів у кіно. Саме цей доступний й цікавий вид дозвілля значно переважав усі інші культурні заходи.

Життя всередині комуни регламентувалося статутом, але оскільки сам організм колективу був значно строкатішим та складнішим, то й відповідно у статуті були цікаві пункти. Так, усі потреби членів комуни задовольнялися за планом із загальних засобів, в межах можливого та по необхідності, але в жодному випадку не за чергою. Комунари також відмінили всередині свого колективу приватну власність, але деякі предмети особистого вжитку – білизна, одяг, взуття, знаходилися у особистому користуванні. Згідно статуту діти комунарів автоматично ставали дітьми комуни, оскільки комуна організовує громадське виховання дітей на спільні кошти. Комунарам категорично не дозволялося вживати спиртні напої всередині комуни та за її межами. Стосовно паління, то комуна ставилася до цього питання обережно й спонукала своїх членів до здорового способу життя, але паління категорично не забороняла.

Під час анонімного обстеження стосунків всередині самого колективу виявилось цілий ряд цікавих моментів. Виявилось, що всередині комуни існували конфлікти причиною яких було вказано матеріальні та ідеологічні розходження, тому окремих членів комуни довелося навіть виключити. Напевне під ідеологічними слід розуміти різні погляди на комунарський побут, на те, які функції в квартирі треба усупільнювати, а які ні тощо.

Але й були конфлікти, що виникали через різне матеріальне становище та сімейний стан комунарів. Цікаво, що під час анонімного анкетування, один молодий чоловік на питання як ви ставитися до того, що окремі члени одружуються та утворюють сім'ю відповів: "Коли комунар одружується, він тим самим вводить в склад комуни ще одну людину, котра іноді своєю низькою зарплатою послаблює комуну"⁹. Ця проблема якраз найбільше й стосувалася подружніх пар.

Звичайно даних такого обстеження недостатньо для серйозних узагальнень. Однак варто згадати часто вживану і можливо трохи банальну фразу О.Зінов'єва про те, що якщо в певних ситуаціях люди роблять стереотипні комунальні кроки можна говорити про стійку комунальну атмосферу суспільства¹⁰.

Підводячи підсумок, потрібно виділити кілька загальних рис. Загалом, можливо було б, просто класифікувати усі три комуни як окремі три типи. Перший, ситуативний тип, має усі прикмети чоловічого артільного співжиття. Такий тип характерний в середовищі мігрантів, заробітчани. Ми бачимо, що примітивне домашнє господарство та участь в ньому членів комуни зведено до мінімуму. Задоволення побутових потреб відбувається поза межами місця проживання, що характерне для тимчасового мешкання.

Другий тип можна було б сміливо назвати експериментальним, оскільки саме тут ми можемо спостерігати регламентацію особистого життя людини через пряме втручання громади – комуни. В такому товаристві було повністю усупільнено усі кошти – створено спільний бюджет. Комуна також регламентує не тільки норми співжиття але й поведінку громадян за межами житлового приміщення. Таким чином, цей осередок найближче наблизився до ідеалу більшовицької утопії в якій пролетарське середовище має викувати новий тип людини-комунара. Щоденне життя членів цієї групи можна характеризувати як досить злиденне, що пов'язано із майже казарменим, напівголодним існуванням.

Остання комуна, що розташована по вулиці 25-го Жовтня мала зовсім інакший устрій, оскільки більшість її членів люди одружені, котрі мають свій усталений родинний побут. Відповідно трансформація побутових процесів тут найбільш цікава, адже більшовики вважали, що комуни ліквідують родинні зв'язки. Невідомо, як на практиці здійснювався принцип спільного виховання дітей, оскільки була лише 1 дитина, яка швидше за все знаходилась на утриманні

у своїх біологічних батьків. Також ми бачимо, що, як в другому, так і в третьому типі, зберігалися конфлікти, що завжди вважалися спадщиною старого буржуазного ладу. Втілення на практиці правила рівного розподілу усіх благ не могло бути реалізоване через різне матеріальне становище комунарів.

Звичайно, утопічний експеримент більшовиків завершився повним крахом, від нього відмовилися ще на початку 30-х років. Однак завдяки детальному аналізу побуту тогочасної міської молоді, можна зробити певні висновки про загальні тенденції у повсякденному житті городян. Таким чином, помітно, що основною одиницею міського населення стає нуклеарна родина, що було пов'язано із специфікою домашнього господарства городян. Усуспільнений побут не виходив за рамки простої кооперації сусідів, що було закономірним при високій концентрації та скупченості людей. Простір комунальної квартири, цей світ на виворіт за образним визначенням І. Орлова, поступово пристосовувався до нових форм спільного вимушеного співмешкання. Романтичні мрії, за якими нові колективні форми співжиття виховують нову людину, розбилися об суворі реалії тогочасного побуту.

¹ Удод О.А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. – К., 2004. – Т. 2. – С. 268 – 313.; Васильчук Г.М. Вивчення "радянської повсякденності" 20 – 30-х років сучасними російськими істориками: проблеми теорії та методології дослідження // Україна ХХ ст.: культура ідеологія, політика. – 2007. – Вип. 11. – С. 102 – 111; Коляструк О.А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // Український історичний журнал – 2007. – № 1. – С. 179 – 192.

² Невский Н. Революционеры быта // Культурная революция. – 1930. – № 5. – С. 28.

³ Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921 – 1928). Кн. 1. – Ч. 2. – К., 2010. – С. 85.

⁴ Удод О. Житло і побут в структурі повсякденного життя українців (30-ті роки ХХ ст.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2008. – Вип.8. – С. 314.

⁵ Там само.

⁶ Державний архів м. Києва. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 4.

⁷ Там само. – Арк.132

⁸ Там само. –Арк.129.

⁹ Там само. – Арк. 60.

¹⁰ Зиновьев А.А. Коммунизм как реальность. – М., 1994. – С.71.

В статье анализируются товарищества рабочей молодежи и студентов Украины в 1920-х годах.

Ключевые слова: быт, студенты, молодежь, городское население.

Comradships of the working young people and students of Ukraine in 1920-ies are analyzed in this article.

Key words: everyday life, students, young people, urban population.